

Posudek na diplomovou práci Bc. Vojtěcha Linky *Zakoušení bolesti podle Aristotela*

Práce Vojtěcha Linky (dále VL) je ambiciózním pokusem o rekonstrukci Aristotelovy teorie bolesti a jejího zakoušení, a to nejen ve smyslu historické rekonstrukce, ale také, jak autor zdůrazňuje, ve smyslu snahy „přispět k porozumění bolesti“. Právě spojení minuciózní a filologicky solidní historické analýzy s nikdy neztráceným zřetelem k – historii se vymykající – filosofické relevanci Aristotelových myšlenek považují za jednu z hlavních a velmi nesamozřejmých předností této práce.

Pokus VL je ambiciózní mimo jiné také proto, že i zkušený čtenář Aristotela by se mohl snadno domnívat, že nic takového jako Aristotelova teorie bolesti neexistuje. Aristotelés nikde o bolesti soustavně nepojednává a to, co o ní na různých místech říká, neskládá dohromady, přinejmenším na první pohled žádný ucelený obraz. VL přesvědčivě ukazuje, že tento dojem je mylný: vyjdeme-li z Aristotelových dvou pojednání o slasti v *Etice Níkomachově* VII a X, získáme dostatek materiálu k tomu, abychom se o rekonstrukci Aristotelovy teorie bolesti mohli pokusit. A přestože se jedná o projekt krajně spekulativní (vzhledem k tomu, že většina materiálu mluví o takové teorii nanejvýš nepřímo), výsledky, ke kterým VL dospívá, ukazují, že tento projekt stojí za to.

Na tomto místě se sluší zmínit, že VL není první, kdo se o něco podobného pokusil (byť svůj projekt formuloval původně nezávisle na existující literatuře). Tentýž cíl si stanovil Wei Cheng v disertaci obhájené v roce 2015 na Humboldt-Universität v Berlíně (tato disertace obdržela prestižní cenu Wenera Jaegera). Předkládaná práce této disertaci za mnohé vděčí. VL si nicméně zároveň dokázal od Chengovy impresivní (a zdánlivě vyčerpávající) analýzy udržet odstup: jeho zkoumání se v některých centrálních bodech vydává velmi odlišným směrem, a daří se mu tak vstoupit s Chengovou prací do podnětného dialogu.

Další z předností této práce je její do detailu promyšlená struktura a způsob, jakým VL čtenáře svým zkoumáním provází. Čtenář vždycky ví, odkud kam autor směřuje, takže má navzdory spletnosti tématu plného nejasností a hádanek dojem, že jde přímou a vyšlapanou cestou (tato cesta ovšem nebyla vyšlapaná nikým jiným než VL samotným a jeho znovu a znovu opakovaným promýšlením Aristotelových textů).

Klíčovým principem autorova postupu je tzv. zrcadlová metoda (Chengův pojem): vzhledem k tomu, že o bolesti jako takové říká Aristotelés tak málo, nezbyvá nám, chceme-li jeho teorii bolesti zrekonstruovat, než vyjít z teorie slasti. Nejprve si musíme ujasnit, co lze na základě vztahu bolesti a slasti od teorie slasti očekávat (kap. 1.1). Pak autor vykládá Aristotelova dvě pojednání o slasti v EN VII a X (kap. 1.2-3): je si přitom vědom dialektického kontextu těchto pojednání, ale omezuje se pouze na souvislosti s Platónou teorií slasti, a to jen na ty, které jsou bezprostředně relevantní pro jeho zkoumání. Na závěr první kapitoly (1.4) pak VL naznačuje, jak bude rekonstrukce Aristotelovy teorie bolesti postupovat. Výsledky zrcadlové metody jsou pak naplno vytěženy v kap. 2.1, která dospívá k formulaci „předběžné teorie bolesti“. Jak ovšem nadpis této kapitoly naznačuje, autor zde ještě není s prací hotov. Je dále třeba podrobně analyzovat Aristotelovy příklady bolestí a co o nich říká (kap. 2.2). Kormě tohoto testu autor podniká (kap. 2.3) ještě myšlenkový experiment, v němž zrekonstruovanou Aristotelovu teorii konfrontuje s mezním příkladem chronické bolesti (se specifickým ohledem k bolesti neuropatické), o které sice Aristotelés sám nikde nemluví, ale která

představuje standardní test pro současné teorie bolesti (právě její vysvětlení a pochopení činí současným teoretiků bolesti nemalé potíže). V posledním kroku pak autor konečně podává odpověď na hlavní otázku své práce: v čem spočívá a jakou strukturu má naše zakoušení bolesti? Některé dosažené výsledky jsou pak v jakémsi appendixu ještě zasazeny do kontextu současné diskuse o fenoménu bolesti v rámci analytické teorie mysli.

Práce je formálně pečlivě zpracovaná a obsahuje sice větší, ale tolerovatelné množství překlepů.

Jednou z mnoha předností této práce je také to, že hájí jasně formulovanou tezi: Aristotelés nabízí konzistentní teorii bolesti, jejímž primárním výměrem je „bránění činnosti“. Toto tvrzení stojí v protikladu k závěru, k němuž dospívá W. Cheng, podle něhož je primárním výměrem bolesti „pohyb od přirozeného stavu“. Jak VL naznačuje (s. 33), velkou výhodou jeho návrhu je to, že dává Aristotelově teorii bolesti jednotu, kterou v Chengově rekonstrukci nemá. Nejen, že bolesti spočívající v „bránění činnosti“ se zdají být pouze jakousi marginálií. Navíc pojem bolesti jako „pohybu od přirozeného stavu“ nepostihuje tak běžné příklady bolestí, jako je bolest spáleniny, přetrvávající dlouho poté, co došlo k vlastnímu „pohybu od přirozeného stavu“ způsobenému horkým předmětem. Proti této představě hájí VL interpretaci, v níž jsou bolesti popsány jako „pohyby od přirozeného stavu“ „bolestmi v sekundárním slova smyslu“ – zcela analogicky tomu, jak Aristotelés charakterizuje slasti ve smyslu „pohybů k přirozenému stavu“ jako sekundární vůči slastem ve smyslu tělo přístupujícího k činnostem (ss. 38-39). Pohyb oddálení od přirozeného stavu je bolestivý *proto*, že vede v důsledku k nemožnosti plně realizovat určitou činnost.

Popíše-li se kontrast takto, působí alternativa, již VL nabízí, velmi atraktivně. Otázkou však zůstává, zda by nebylo možné přidržet se pojmu přirozenosti a Chengovo pojetí poupravit pouze v tom smyslu, že by bolestí v primárním smyslu byl *stav* vychýlení z toho, co je přirozené (pohyb vychylování by pak byl bolestivý v sekundárním smyslu). Možná by se tak dalo vyhnout některým úskalím, do nichž teze hájená VL vede. Zároveň by stálo za promyšlení, v čem podstatném by se nakonec *toto* uchopení bolesti od autorovy teze lišilo.

Jedním zdrojem nesnází je dle mého soudu to, že klíčový pojem činnosti (ἐνέργεια) není dostatečně jasně uchopen. V kap. 1.3 ho VL velmi úzce propojuje s tzv. *tense test*: „činností“ rozumí to, co je, narozdíl od pohybu, v každém okamžiku završené, jako např. vidění (ve stejném okamžiku platí „vidím“ i „uviděl jsem“). VL si uvědomuje, že jde o pro jeho účely příliš úzký pojem „činnosti“ (srov. s. 22). A skutečně: vzhledem k tomu, jak důležitou roli bude v jeho rekonstrukci hrát činnost vyživovací duše, která očividně nesplňuje Aristotelův *tense test*, zdá se nezbytné koncipovat pojem činnosti relevantní pro definice slasti a bolesti šířeji.

Ovšem způsob, jak se VL s touto obtíží vyrovnává, se mi nezdá zcela uspokojivý. Na s. 22 vede úvaha zhruba takto: pojem slasti, pokud by zůstal spjatý s tímto úzkým pojmem činnosti, by byl také příliš úzký a Aristotelovi by bylo možné namítat, podobně jako on namítá Platónovi, že jeho pojem slasti postihuje pouze slast určitého typu; *proto je třeba si uvědomit, že také pohyb je ἐνέργεια*, ačkoli ἐνέργεια ἀτέλης (s odkazem na *Fyz.* III.2). Proti této úvaze lze namítnout dvojí. Zaprvé, pokud by platila, vyplývalo by, zdá se, že také výměr bolesti jako bránění činnosti lze vztáhnout na libovolný pohyb, například pohyb z přirozeného stavu: znamenalo by to, že bolest zde spočívá v bránění tomuto pohybu? Zadruhé, tento krok, zdá

se mi, hrozí rozmlžením rozdílu mezi pohybem, který je sám slastí, vede-li k přirozenému stavu, a činností, k níž slast přistupuje jako její τέλος (tedy rozdíl mezi dvěma druhy slasti): podle návrhu VL vlastně není důvod, proč by nemohla slast takto přistupovat k *jakémukoli* pohybu (protože každý pohyb je ἐνέργεια ἀτέλης).

Domnívám se, že protiklad mezi ἐνέργεια splňující *tense test* a pohybem jako ἐνέργεια ἀτέλης je pro účely VL příliš hrubý. Mohlo by snad pomoci od obojího odlišit pojem činnosti jako ἐνέργεια τοῦ τετελεσμένου. Například činnost stavitele je možné takto odlišit jak od ἐνέργεια splňující *tense test*, tak od pohybu jako ἐνέργεια ἀτέλης ve smyslu *Fyz. III.2*: činnost stavitele se uskutečňuje jako pohyb, aniž by však pohybem procházel sám stavitel. Zdá se mi, že bez nějakého takového jemnějšího odlišení pojmu ἐνέργεια relevantního pro definice slasti a bolesti jak od příliš úzkého pojmu svázaného s *tense test*, tak od příliš širokého pojmu zahrnujícího jakýkoli pohyb, se autor nastíněným problémům těžko vyhne.

Jiná obtíž související s pojmem ἐνέργεια se pojí k analýze chronické bolesti v kap. 2.3. VL je svým vymezením bolesti veden k tomu ptát se po identitě činnosti, které chronická bolest brání, a přichází s návrhem identifikovat tuto činnost jako „život“. Problém je v tom, že „život“, zdá se, ani nesplňuje *tense test*, ani není jedním pohybem od A k B (zda ho lze chápat jako jednotnou ἐνέργεια τοῦ τετελεσμένου, je přinejmenším nejasné). Není tedy úplně zřejmé, jak by do vymezení chronické bolesti mohl vstoupit. Zde se nabízí otázka, zda by alternativní perspektivu na chronickou bolest nenabízelo pojetí bolesti jako vychýlení z přirozeného stavu: nebylo by možné jednoduše říci, že bolest trvá proto, že daná tělesná část zůstává dlouhodobě ve stavu, který je odlišný od jejího přirozeného stavu? Autorův komentář by byl vítaný.

Aby pod hájený pojem bolesti jako bránění činnosti dokázal zahrnout přetrvávající tělesné bolesti (a nakonec také chronickou bolest), přichází VL s hypotézou, podle níž se jedná o případy bránění činnosti vyživovací duše. Tato hypotéza není bez opory v textu (srov. NE VII.14 1154b15-20). Vede však k dosti očividné námitce: pokud může bolest spočívat v bránění činnosti vyživovací duše, neznamená to nutně, že bolesti mají (a zakoušejí) také rostliny? Je zřejmé (srov. např. DA II.2-3), že Aristotelés tento závěr odmítá, a bylo by proto třeba ukázat, proč k němu hájená hypotéza nevede. VL si je tohoto problému vědom (s. 36), bylo by ale bývalo záhodno, aby se mu věnoval zevrubněji. Navržená odpověď spočívá v tom, že např. v případě popálenin „se nejedná jen o maření činnosti vyživovací, ale i smyslové duše..., neboť poškození těla, kterým se maření vyživovací duše projevuje, často spadá vjedno s poškozením smyslového čidla“. Pokud jde skutečně ve všech případech také o maření smyslové duše, proč pak ale vůbec zavádět hypotézu vyživovací duše (co přidává navíc, vůči vysvětlení, že jde o bránění činnosti smyslové duše)? Motivace patrně spočívá v tom, že ne všechny bolesti lze uspokojivě vysvětlit s odkazem k činnosti smyslové duše. Když mě ve tmě bolí oči nebo mám bolest spojenou s popáleninou, které se vůbec nic nedotýká, zdá se, že nejde o bránění činnosti smyslové duše (pro tu nejsou splněny všechny nutné podmínky): pokud je zde něco „zmařeno“, pak patrně samotná možnost daným orgánem plnohodnotně vnímat, ale to nespadá pod hájený pojem bolesti (tento popis by byl patrně bližší pojmu bolesti jako vychýlení z přirozeného stavu). Jenže pokud existují takovéto případy, pro které je hypotéza vyživovací duše nezbytná, pak se právě pro ně zdá autorova odpověď na problémy s touto hypotézou spojené nedostatečná. Bylo by proto dle mého názoru třeba vzít tuto námitku vážněji a pokusit se nabídnout uspokojivější odpověď.

Kromě pojmu ἐνέργεια by za hlubší diskusi stál také druhý klíčový pojem „bránění“. Jak vymezit toto „bránění“ dostatečně úzce na to, aby nebylo možné formulovat protipříklady bránění činnostem, které bychom určitě neoznačili za bolesti (např. když mi někdo zaváže oči)?

Zmínil bych jen ještě tři drobné výhrady, resp. podněty k rozvedení.

Zaprvé, nerozumím, co autor míní opisem pojmu γένεσις v Platónském vymezení slasti jako „začátku pohybu“ (s. 17).

Zadruhé, není mi jasné, jaký je podle VL ontologický status hladu v dialogu *Gorgiás*. VL mluví o hladu jako o vzdalování se od přirozeného stavu. Jak je ale tato charakterizace slučitelná s tezí, že slast z nasycování může trvat jen tak dlouho, jak dlouho trvá hlad (a s ním spojená bolest)? Je li hlad pohyb od A k B, jak může trvat zároveň s nasycováním pochopeným jako pohyb od B k A?

Zatřetí, jak je autorovo vysvětlení (v kap. 2.3), proč bolest může trvat nepřetržitě slučitelné s Aristotelovým tvrzením, že slast trvat nepřetržitě nemůže. Spočívá-li odpověď v nalezení činnosti, kterou může bolest trvale mařit (ať už jde o činnost vyživovací duše, nebo o „život“), proč by k této činnosti nemohlo také trvale přistupovat její τέλος?

Na závěr bych rád zdůraznil, že uvedené výhrady a námitky pouze potvrzují, že se jedná o práci mimořádných kvalit. Každá taková práce vede k dalším otázkám a podněcuje diskusi. Domnívám se, že by VL měl rozhodně výsledky této práce publikovat (např. ve formě článku). Nemám nejmenší pochybnost o tom, že by práce měla být přijata k obhajobě a hodnocena jako *výborná*.

Ve Varvažově, 6. září 2019

Robert Roreitner
ÚfaR FF UK